

ЦИВІЛІСТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ІТ-ПРАВА

УДК 347.122:007:004.73

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор,
завідуючий кафедрою цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
член-кор. НАПрН України

Харитонova Олена Іванівна,

доктор юридичних наук, професор,
завідуюча кафедрою права інтелектуальної власності та
корпоративного права Національного університету
«Одеська юридична академія», член-кор. НАПрН України

«ІТ-ПРАВОВІДНОСИНИ» І ЗАГАЛЬНА КАТЕГОРІЯ ПРАВОВІДНОСИН: ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

У юридичній науці, мабуть, немає більш дискусійного питання, ніж питання про сутність і особливості правовідносин. Це пояснюється тим, що саме у правовідносинах найбільш яскраве відображення знаходять специфічні особливості механізму правового впливу на суспільні відносини. То ж природним є те, що на всіх етапах розвитку юридичної науки цим питанням приділялася значна увага.

Доцільність дослідження і аналізу тут сутності «ІТ-правовідносин» у їхньому взаємозв'язку з категорією «правовідносини» зумовлена відсутністю розробленої теорії останнього, сформованих уявлень про правові засоби і методи впливу на інформаційно-комунікативну сферу та зв'язки її фігурантів. Отож, змінюється і характер взаємозв'язку правових норм та відповідних суспільних відносин, що трансформуються у цій сфері у правовідносини.

На цьому тлі набуло поширення явище ігнорування різниці між категоріями «ІТ-відносини» і «ІТ-правовідносини», що пояснюють віднесенням, наприклад, інтернет-відносин до нового типу суспільних відносин, які виникають, змінюються і припиняються у кіберпросторі. При цьому зазначається, що це не правові в чистому вигляді і не фактичні відносини, а спеціальні зв'язки особливої правової, інформаційної та технічної природи [1, с. 145-149; 2, с. 5-11, 3, с. 23-28]. (Принагідно слід зазначити, що, попри позірну інноваційність підходу, при якому наголошується на «особливості», «специфічності» правового явища, він є не настільки вже й новим, оскільки римські правознавці застосову-

вали його для класифікації зобов'язань ще близько двох тисяч років тому. Так, помітивши, що не всі зобов'язання вписуються в систему: «зобов'язання з контрактів» і «зобов'язання з деліктів», вони почали розрізняти не ті та інші зобов'язання «у чистому вигляді», а виокремлювати в особливий вид «зобов'язання, що виникають з інших підстав»).

Зазначене свідчить про важливість встановлення співвідношення категорій «ІТ-правовідносини» та «правовідносини», а також з'ясування особливостей правовідносин, що виникають у інформаційно-комунікативній сфері.

При розгляді цих питань доцільно спочатку коротко охарактеризувати найбільш важливі з погляду проблематики нашого дослідження властивості останніх.

Передусім, слід зауважити, що правовідносини не існують відокремлено, як «річ у собі», а є складовою частиною правової системи, що потребує встановлення їх зв'язку з реальними відносинами суб'єктів права, значення норм права. При цьому маємо на увазі, що часом суспільне відношення визнається категорією більш широкою, ніж правове відношення, а тому – первинною щодо неї. Правовідносини розуміються як один з видів суспільних відносин: це ті суспільні відносини, які врегульовані нормами права. Реальне життєве відношення взагалі існує саме по собі, але потрапивши у сферу дії права, має здійснюватися у відповідності з приписами правової норми.

Разом із тим, нерідко йдеться і про можливість вторинності суспільного відношення стосовно нор-

ми права. Припускається, що правове відношення як правова структура – це не суспільне відношення, врегульоване нормами права, а самостійне суспільне відношення, суб'єктів якого пов'язують або ставлять у правову залежність юридичні права та обов'язки, і яке здійснює регулюючий вплив на поведінку людей окремо або у взаємозв'язку з іншою суспільною структурою.

Як здається, розбіжності у розумінні сутності правовідносин значною мірою зумовлені ігноруванням необхідності диференційованого підходу до характеристики правовідносин на загальному та галузевому рівнях.

Проте саме диференціація визначення правовідносин на рівні загального поділу права на приватне та публічне дає змогу більш точно встановити співвідношення суспільних відносин, правовідносин та норм права, якими можуть регулюватися (визнаватися) суспільні відносини.

З певними застереженнями можна стверджувати, що суспільні відносини у приватній сфері є первинними стосовно правовідносин, оскільки можуть виникати на підставі домовленості сторін, внаслідок фактичних дій учасників таких відносин тощо. На існування цивільних відносин не впливає наявність або відсутність актів цивільного законодавства. У кожному разі, права та обов'язки сторін цивільних відносин мають основою норми природного права, що забезпечує їхнє залучення у правову сферу. У підсумку можна характеризувати цивільні правовідносини як юридичний зв'язок між формально рівними суб'єктами, котрі є носіями цивільних прав і обов'язків, навіть, незалежно від врегулювання їх актами законодавства.

Разом із тим, таке твердження є некоректним стосовно суспільних відносин, що знаходяться у сфері публічного права. Оскільки публічне право є продовженням публічної влади і проявом останньої, то воно, як правило, виступає чинником встановлення не тільки правовідносин, але й самих публічних відносин, визначаючи, коли, чому і для чого формуються ті чи інші стосунки між державою, її фігурантами та окремими особистостями.

Традиційно характер зв'язку правової норми з правовим відношенням визначається як реалізація правової норми. Власне норма є лише загальним правилом поведінки. Результатом її дії є правове відношення, виникненню якого сприяють також різноманітні чинники: матеріальні умови життя суспільства, традиції тощо. При цьому найважливішим вважається те, що реальні життєві відносини здійснюються у відповідності з приписами правової норми, і саме в цьому проявляється реалізація правової норми, перетворення її у акт конкретної поведінки. З цієї точки зору правовід-

ношення розглядається як результат дії норми права, як різновид суспільних відносин, котрі за своєю формою є індивідуально-визначеним зв'язком уповноважених та зобов'язаних осіб, а за своїм безпосереднім змістом є взаємодією цих осіб, котрі реалізують свої права та виконують покладені на них обов'язки.

Але таке твердження є справедливим лише для аналізу правовідносин публічного права, а також може бути виправданим на загальнотеоретичному рівні. Разом із тим, воно не відповідає сутності правовідносин приватного права.

Деякі норми, що встановлюють засадничі положення, взагалі не реалізуються у правовому відношенні безпосередньо, а впроваджуються у життя через інші норми, які конкретизують їх. Таких норм, зокрема, багато у Конституції. Не реалізуються безпосередньо у правовому відношенні й норми, що встановлюють правовий статус суб'єктів права (правовідносин). Такі норми визначають передумови участі суб'єктів у право і реалізуються також за посередництва інших норм права. (Аби не перевантажувати статтю посиланнями, відсилаємо читача до наших публікацій, де ці питання розглядалися раніше [4, с. 11-18]).

Отже правовідносини загального характеру, що ґрунтуються на нормах природного права, приватноправові відносини не знаходяться у такому безпосередньому зв'язку з правовою нормою, як правовідносини публічні.

Таким чином, найголовнішим критерієм поділу правовідносин слід визнати сферу права, у якій вони виникають. Звідси випливає, що відповідно до розмежування сфери приватного та публічного права необхідно розрізнити приватні та публічні правовідносини.

Однак тут варто зазначити, що поділ права на публічне і приватне у сучасній юриспруденції потребує застереження щодо двох моментів.

По-перше, хоча право в цілому має офіційний, державний і у цьому сенсі «публічний» характер, слід мати на увазі, що поняття «публічне» може застосовуватися у юриспруденції також і в більш вузькому значенні. У цьому значенні поняття «публічне» стосується лише тієї частини права, котра пов'язана з функціонуванням держави як суб'єкта правовідносин.

По-друге, публічне та приватне право – це не галузі права у їхньому традиційному розумінні, а сфери, зони права, котрі можна назвати «супергалузями». Будучи супергалузями загального феномену права, що існують на наднаціональному рівні, вони охоплюють групу галузей національного права.

Сфера публічно-правова враховує інтереси, передусім, публічні, загальні, а отже такі, що з деякою мірою умовності можуть бути названі «державними». У цій сфері суб'єктивне право формується за нормативним, вольовим принципом. Тому, коли йдеться про публічне право, саме держава за допомогою законодавчих актів визначає публічний інтерес. Він домінує у цих відносинах. Тут виражається воля держави і за допомогою правових норм відбувається узгодження індивідуальних інтересів у синтезованому інтересі публічному.

Враховуючи, що публічне та приватне право за своєю сутністю є наднаціональними феноменами, котрі на рівні національних правових систем проявляються у відповідних галузях національного права, логічною підставою наступної класифікації на рівні національних правових систем є «галузева» ознака. З врахуванням цієї ознаки проводиться віднесення правовідносин до конституційно-правових, цивільно-правових, адміністративно-правових, карно-правових, процесуально-правових тощо – відповідно до галузі національного права, котра із врахуванням поставлених перед нею завдань забезпечує регламентацію суспільних відносин певного типу властивими їй юридичними прийомами та засобами. Зокрема, поділ права на публічне та приватне слугує підґрунтям розмежування на національному рівні права цивільного і адміністративного, як двох визначальних галузей регулятивного права.

Проте було б спрощенням обмежитись розрізненням у структурі національного права лише цих двох основних галузей як відповідників права приватного і публічного. Структура права виглядає більш складною внаслідок необхідності забезпечити на національному рівні юридичну першооснову усіх інших галузей національного права, що зумовлює існування та пріоритетність конституційного права. Тому ядром національної правової системи слід визнати: конституційне право – як основу усіх інших галузей, інститутів і норм, а також галузі «першого рівня» – цивільне, адміністративне, карне (кримінальне) право, процесуальне-право.

Від названих трьох основних галузей матеріального права (цивільного, адміністративного, карного) та галузей процесуального права (карно-процесуального, адміністративно-процесуального, цивільно-процесуального) вибудовуються генетичні, функціональні та структурні зв'язки до відповідних похідних галузей матеріального та процесуального права.

Відповідно можна поділити правовідносини на види в залежності від галузей національного права (законодавства): на конституційно-правові,

цивільно-правові, адміністративно-правові, карно-правові тощо.

Важливим є розрізнення правовідносин у залежності від функцій та завдань, що постають перед галуззю права, в межах якої виникають правовідносини. Із врахуванням цих чинників можливий поділ правовідносин на два основні види:

1) регулятивні правовідносини – це правовідносини, через які здійснюється безпосереднє правове регулювання (впорядкування) суспільного життя – встановлення юридичних прав та обов'язків тощо;

2) охоронні правовідносини – це правовідносини, які «забезпечують застосування юридичної відповідальності та інших юридичних санкцій».

У залежності від того, чи є правовідносини регулятивними чи охоронними, визначаються підстави їхнього виникнення: перші виникають з правомірних дій суб'єктів, другі – з протиправних дій і пов'язані з застосуванням державного примусу.

Таким чином усі правовідносини за різними підставами можна поділити на:

- 1) відносини приватного та публічного права;
- 2) галузеві правовідносини: конституційно-правові, цивільно-правові, адміністративно-правові, карно-правові тощо;
- 3) відносини регулятивні та охоронні;
- 4) відносини матеріальні та процесуальні;
- 5) відносини правозастосовчі та правотворчі (правотворюючі).

При цьому визначальним є загальний поділ правовідносин на ті, що виникають у галузі приватного права, і ті, що виникають у галузі публічного права.

Значення такої класифікації полягає в тому, що саме в залежності від того, чи є відносини публічно-правовими чи приватноправовими, визначається їхній зв'язок з певною галуззю національного права, а відтак, якими є їхні властивості. Отже, при аналізі ІТ-правовідносин у першу чергу, мають бути визначені властивості правовідносин з урахуванням їхнього існування у контексті дихотомії «приватне право – публічне право».

Крім того, беремо до увагу ту обставину, що «ІТ-правовідносини» за своєю сутністю є регулятивними правовідносинами, котрі є типовими для цивільного права.

Отже, цивільні правовідносини, передусім, є результатом регулювання відносин між учасниками цивільних відносин, а тому виступають як врегульовані (впорядковані) нормами права цивільні відносини.

Характеристику цивільних правовідносин на цьому рівні доцільно почати із з'ясування того питання, що мається на увазі під «регулюванням»

(або ж «впорядкуванням»), як таким. Адже від того, що ми вкладаємо в поняття «регулювання», залежить не лише визначення сутності «регулятивних цивільних правовідносин», а й взагалі, розуміння можливості правового впливу на правомірну поведінку приватних осіб. При цьому від розуміння поняття «регулювання» залежить і з'ясування того питання, з боку якого суб'єкта може здійснюватися такий вплив: з боку держави, самоврядних органів, одне одним тощо.

«Правове регулювання» визначається як один із основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави. При цьому зазначається, що правове регулювання є різновидом соціального регулювання, а його предметом виступають правові, політичні, економічні та інші суспільні відносини, впорядкування яких неможливе без використання норм права.

Елементами механізму правового регулювання є: 1) норми права, зафіксовані в законах та інших правових актах, якими визначається модель можливої та необхідної поведінки суб'єктів суспільних відносин; 2) юридичні факти; 3) власне правовідносини; 4) акти реалізації прав та обов'язків суб'єктів суспільних відносин, тобто дії цих суб'єктів у межах приписів відповідних правових норм; 5) правові санкції щодо порушників норм права [5, с. 40-41].

Виходячи з такого розуміння правового регулювання, розглянемо далі зв'язок останнього з регулятивними цивільними правовідносинами.

Оскільки метою правового регулювання є впорядкування суспільних відносин, то йдеться про «соціальне регулювання» або ж «соціальне управління», котре може бути визначене як вплив на суспільство і окремі його ланки (членів суспільства) з метою впорядкування суспільних відносин, збереження якісної специфіки, вдосконалення та розвитку.

Слід підкреслити діалектичну єдність суб'єктивних та об'єктивних чинників, що зумовлюють потребу в соціальному регулюванні.

Суб'єктивний чинник – це прагнення колективів і окремих особистостей втілити цінності в процесі функціонування соціальної системи.

Крім того, суспільству, яке за своїм характером є системним об'єктом, властива органічна тенденція впорядковувати своє існування. Така тенденція є об'єктивним процесом і в кінцевому підсумку не залежить від волі людей, хоча, звичайно, вони можуть впливати на вибір тієї чи іншої форми впорядкування суспільного життя: наприклад, на встановлення форми держави, правових норм тощо.

Таким чином, впорядкування існування суспільства – це об'єктивна його потреба, але досягається ця мета за допомогою і в результаті взаємодії різноманітних об'єктивних та суб'єктивних факторів, впливу елементів системи один на одне. Внаслідок такого впливу і взаємодії вся система в цілому і кожен її елемент, зокрема, в певних умовах часу і простору існують найбільш оптимальним чином, що дозволяє говорити про певне саморегулювання суспільства або, у кожному разі, про існування такої тенденції.

Разом із тим, наявність певної тенденції суспільства до саморегуляції ще не дає достатніх підстав стверджувати, що закони функціонування та розвитку суспільства реалізуються автоматично.

Звідси випливає, що соціальне регулювання є предметом свідомої діяльності людей, яка ґрунтується на існуючих об'єктивних законах і разом з тим враховує їхні бажання.

Засобами соціального регулювання є: надання права робити щось; покладення обов'язку вчиняти певні дії; заборона вчиняти певні дії; застосування засобів соціального примусу та інших заходів впливу до порушників встановлених правил. Ці основні способи соціального регулювання доповнюються допоміжними: рекомендаціями, як те чи інше робити чи не робити; заохоченням, тобто заходами морального і матеріального стимулювання за виконання чи невиконання якихось дій.

Сукупність завдань соціального регулювання вирішується шляхом узгодження інтересів публічних (державних), колективних та приватних. У випадках неефективності соціального регулювання суперечності між цими інтересами можуть поглиблюватись у зв'язку, наприклад, зі зміною характеру політичних, культурних та економічних відносин, зміни умов господарювання, побутового життя тощо.

Об'єктами регулятивних цивільних правовідносин є поведінка людей. а також конкретні блага, стосовно яких складаються відносини між людьми: 1) речі; 2) дії (послуги); 3) результат дій (результат робіт); 4) результати інтелектуальної, творчої діяльності та інші об'єкти права інтелектуальної власності; 5) інформація; 6) особисті немайнові блага, які охороняються законом (вони є, головним чином, об'єктами цивільних охоронних правовідносин).

Під таким кутом зору дещо детальніше охарактеризуємо інформацію – задокументовані або публічно оголошені відомості про події та явища, які мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі, і які становлять реальну чи потенційну «особистісну» (як інформація про особу) або «комерційну» цінність (як інформація про майнове становище особи).

Вид регулятивних цивільних правовідносин, які виникають стосовно інформації, залежать від виду останньої. Так, фізичні та юридичні особи, які володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру, одержаною за власні кошти, або яка є предметом їх професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого інтересу, як правило, самостійно визначають режим доступу до неї, включаючи належність її до категорії конфіденційної, та встановлюють систему захисту. Тобто, у зазначених випадках можуть виникати конкретні регулятивні цивільні правовідносини. Права і обов'язки, що виникають стосовно об'єкту, тут визначаються у диспозитивному порядку.

Разом із тим, це правило не стосується інформації, яка відповідно до закону є таємницею – державною, комерційною, службовою, професійною тощо. При цьому державна та службова таємниці взагалі вилучені з кола об'єктів цивільних правовідносин і регулюються нормами публічно-правового характеру. Разом із тим, вони можуть бути об'єктом охоронних цивільних правовідносин (наприклад, при завданні моральної шкоди у результаті їхнього розголошення).

З розуміння поняття «регулювання», як феномену, що забезпечує функціонування соціальних систем, тобто, впорядкування відносин між окремими особистостями та їхніми об'єднаннями, випливає той висновок, що регулювання системи може здійснюватися двома шляхами: 1) регулювання спеціальним суб'єктом; 2) саморегулювання.

Якщо у першому випадку регулювання здійснюється спеціально уповноваженим суб'єктом, що має можливість владного впливу на поведінку інших осіб (державна, органи місцевого самоврядування тощо), то у другому – регулювання відносин учасників відносин здійснюється самими цими учасниками на основі домовленості між ними.

У кожному разі, регулятивні цивільні правовідносини є засобом і результатом соціального регулювання. У зв'язку з цим виникає необхідність розмежування регулятивних цивільних правовідносин та регулятивних адміністративно-правових відносин, з якими, власне, і пов'язують виконання управлінських функцій.

Порівнюючи два згаданих види правовідносин, передусім, слід звернути увагу на таку характерну рису, властиву для всіх публічних правовідносин взагалі, як те, що вони є свого роду «первинними» стосовно суспільних (владних) відносин. Правовідносини у галузі публічного права взагалі, а отже і в галузі адміністративного права, виникають, змінюються та припиняються тільки на підставі правових норм, що містяться в актах законодавства, котрі безпосередньо породжують правовідносини і реалізуються через них. Між цими явищами (нормою, встановленою актом адміністративного законодавства, та адміністративно-правовими відносинами) існує причинний зв'язок. Саме у публічних, зокрема, адміністративно-правових відносинах досягається мета правової норми, проявляється її реальна сила та ефективність.

Що стосується сфери приватного права, то у ній суспільні відносини можуть опосередковуватися й іншими (не юридичними) нормами. Тому тут можлива ситуація, коли цивільні відносини сторін взагалі можуть не потребувати правового втручання.

Можна припустити, що саме у зв'язку з цим у остаточній редакції ЦК. відсутня згадка про цивільні «правовідносини», а йдеться про «цивільні відносини» (ст. 1-10), «цивільні права та обов'язки» (ст. 11-14) тощо, чим переслідувалася мета підкреслити відносну незалежність існування цивільних (тобто, приватноправових) відносин від норм актів цивільного законодавства та державного примусу [6, с. 41]. Адже до регулювання цивільних відносин акти цивільного законодавства, засоби публічного (державного) впливу тощо можуть застосовуватися, а можуть і не застосовуватися, якщо між учасниками таких відносин не виникло суперечки, або суперечка, яка виникла, урегульована за взаємною згодою сторін цих відносин.

Зазначені положення можуть слугувати підґрунтям аналізу сутності правовідносин у галузі ІТ-права та їхнього співвідношення з категоріями «ІТ-відносини», «ІТ-правовідносини», «інтернет-правовідносини» тощо, знімаючи, до речі, питання про доцільність характеристики відносин у цій сфері, як «не правових в чистому вигляді» і не «фактичних» відносин.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Литвинов Є.П. Правовідносини в інтернет-праві // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С.145-149.
2. Сфремова К.В. До перспектив правового регулювання інтернет-правовідносин: господарсько-правовий аспект // Право та інноваційне суспільство. – 2014. – № 1. – С.5-11.
3. Барабаш О.О. Загальна характеристика інтернет-правовідносин// ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів науково-практичної конференції. – Львів: НУ «Львівська політехніка», 2016. – С. 23-28.
4. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Цивільні правовідносини : моногр. / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova. 2-ге вид., перероб. і доп. – Одеса: Фенікс, 2011. – С. 11-18.
5. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. : Ю.С.Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: Укр. енцикл. – Т.5. – 2003. – С. 40-41.
6. Кодифікація приватного (цивільного) права України / За ред. проф. А. Довгерта. – К.: Український центр правничих студій, 2000. – С. 41.

Харитонов Євген Олегович, Харитонова Олена Іванівна

«ІТ-ПРАВОВІДНОСИНИ» І ЗАГАЛЬНА КАТЕГОРІЯ ПРАВОВІДНОСИН: ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

У статті досліджується «ІТ-правовідносини» та їх співвідношення із загальною категорією «правовідносини». Доводиться, що при характеристиці «ІТ-правовідносини» має враховуватись поділ правовідносини на: відносини приватного та публічного права, регулятивні та охоронні тощо. При аналізі «ІТ-правовідносин», у першу чергу, мають бути визначені їх властивості з урахуванням того, що вони належать до сфери приватного права. Крім того, необхідно враховувати, що «ІТ-правовідносини» за своєю сутністю є регулятивними правовідносинами.

Ключові слова: ІТ-право, ІТ-правовідносини, цивільне право, інтернет-правовідносини.

Харитонов Евгений Олегович, Харитонова Елена Ивановна

«ІТ-ПРАВООТНОШЕНИЯ» И ОБЩАЯ КАТЕГОРИЯ ПРАВООТНОШЕНИЙ: К ПРОБЛЕМЕ СООТНОШЕНИЯ

В статье исследуется «ИТ-правоотношения» и их соотношение с общей категорией «правоотношения». Доказывается, что при характеристике «ИТ-правоотношений» должно учитываться разделение правоотношения на: отношения частного и публичного права, регулятивные и охранительные и тому подобное. При анализе «ИТ-правоотношений», в первую очередь, должны быть определены их свойства с учетом того, что они относятся к сфере частного права. Кроме того, необходимо учитывать, что «ИТ-правоотношения» по своей сути является регулятивными правоотношениями.

Ключевые слова: ИТ-право, ИТ-правоотношения, гражданское право, интернет-правоотношения.

Kharytonov Evhen Olehovych, Kharytonova Olena Ivanivna

“IT LEGAL RELATIONSHIPS” AND THE GENERAL CATEGORY OF LEGAL RELATIONSHIP: THE PROBLEMS OF CORRELATION

The article investigates “IT legal relationships” and their correlation with the general category of “legal relationship”. It is proved that the characteristic of the “IT-relationship” should take into account the division of legal relationship son relations of private and public law, regulatory and enforcement relations, and the like. When analyzing “IT-relations”, their properties should be defined in the first place, considering the fact that they belong to the sphere of private law. It is also should be taken into account that “IT legal relationships” are inherently regulatory legal relations.

Keywords: IT-law, IT-legal relationships, civil law, Internet relationships.